

คู่มือการบริหารจัดการ พื้นที่ชุ่มน้ำ

แบบมีส่วนร่วม

(ฉบับปรับปรุงโดยกรมทรัพยากรน้ำ)

ที่ปรึกษา : นายธีระชุน บุญสิทธิ์ อธิบดีกรมทรัพยากรน้ำ
นางสาวบุญริดา เปล่งแสง รองอธิบดีกรมทรัพยากรน้ำ
นายเทียน พิบูลย์สวัสดิ์ ผู้อำนวยการกองอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ
นายพงษ์พันธุ์ สุรินทร์ ผู้เชี่ยวชาญด้านส่งเสริมและประสานมวลชน

ผู้เขียน : นางนันทวรรณ เหล่าฤกษ์

คณะสนับสนุนข้อมูล : นางสาวรัชฎาพร สุวรรณลาภ นางสาวสโรชา สุขสุขเมษ
นายกุลวรรณ แก้วเก่า นายภัทรภูมิ พึ่งแย้ม
นางสาวพลาพร สุขมา นางศิรมณี โทมล
นางสาวสุภาวดี ไสภา นางสาวชนิสรา คำพร้อม

ชื่อเรื่อง คู่มือการบริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วม (ฉบับปรับปรุงโดยกรมทรัพยากรน้ำ)

จัดพิมพ์โดย : กองอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ กรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
เลขที่ 180/3 ซอยอาคารพิบูลวัฒนา ถนนพระราม 6 แขวงพญาไท เขตพญาไท
กรุงเทพฯ 10400

ลิขสิทธิ์: กองอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ กรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ISBN : 978-616-316-876-4

พิมพ์ครั้งที่ 1 : กรกฎาคม 2569

การอ้างอิง : กรมทรัพยากรน้ำ. (2569). คู่มือการบริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วม.
(ฉบับปรับปรุงโดยกรมทรัพยากรน้ำ). กรุงเทพฯ : บริษัท แมส มีเดีย เมเนจเม้นท์ จำกัด

ออกแบบเล่มปกโดย : บริษัท แมส มีเดีย เมเนจเม้นท์ จำกัด

พิมพ์ที่ : บริษัท แมส มีเดีย เมเนจเม้นท์ จำกัด

คำนำ

กรมทรัพยากรน้ำ (กน.) ในฐานะหน่วยงานประสานกลางของอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ หรือ อนุสัญญาแรมซาร์ (Ramsar Convention) ได้เล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนาคู่มือการบริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วมนี้ให้เป็นปัจจุบัน โดยนำหลักเกณฑ์ แนวทางของกระบวนการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ และทำงานในบริบทของพื้นที่ชุ่มน้ำที่เป็นหลักเกณฑ์สากลตามอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ และองค์ความรู้ที่สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สผ.) ได้ดำเนินการไว้ก่อนหน้านี้มาปรับปรุงให้สอดคล้องกับหลักการสากลต่าง ๆ ตามแผนยุทธศาสตร์ของอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำทั้ง 7 ประเด็น

กองอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ (กอน.) มีเจตนารมณ์ที่ต้องการให้ท่านผู้อ่านทั้งหลายได้เข้าใจหลักการสากลต่าง ๆ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการทำงานเชิงพื้นที่หรือกำหนดนโยบายต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ชุ่มน้ำได้อย่างถูกต้องสอดคล้องกับระบบนิเวศและการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดและยั่งยืน และหวังเป็นอย่างยิ่งว่าท่านผู้อ่านและผู้สนใจแสวงหาความรู้จากคู่มือการบริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วม (ฉบับปรับปรุงโดยกรมทรัพยากรน้ำ) จะสามารถนำความรู้เหล่านี้ไปประยุกต์ใช้ได้จริงในพื้นที่การทำงานของท่าน

กองอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ
กรมทรัพยากรน้ำ
กรกฎาคม 2569

สารบัญ

ส่วนที่ 1

ความสำคัญของ “กระบวนการมีส่วนร่วม”
ตามแผนยุทธศาสตร์ฉบับที่ 5
ของอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ

3

ส่วนที่ 2

หลักการสำคัญของการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ
แบบมีส่วนร่วม

7

ส่วนที่ 3

การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด (Wise Use)

16

ส่วนที่ 4

การสื่อสาร การเสริมสร้างขีดความสามารถ
การศึกษา การมีส่วนร่วม และการสร้าง
ความตระหนักรู้ หรือ CEPA

26

บรรณานุกรม

34

ส่วนที่ 1

ความสำคัญของ “กระบวนการมีส่วนร่วม” ตามแผนยุทธศาสตร์ฉบับที่ 5 ของอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ

พันธกิจของอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ

พันธกิจของอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ “การอนุรักษ์และการใช้พื้นที่ชุ่มน้ำ
ทุกแห่งอย่างชาญฉลาด โดยการดำเนินการในระดับท้องถิ่น และระดับชาติ
และความร่วมมือระหว่างประเทศ เพื่อนำไปสู่การบรรลุการพัฒนาที่ยั่งยืนทั่วโลก”

วิสัยทัศน์ของแผนยุทธศาสตร์ฉบับที่ 5 ของอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ (2568-2577)
“โลกที่มีการดำรงชีวิตกลมกลืนกับธรรมชาติ ซึ่งมีการให้คุณค่า การอนุรักษ์ การฟื้นฟู และการใช้
ประโยชน์พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างชาญฉลาด โดยมีการดูแลรักษาบริการจากระบบนิเวศซึ่งช่วยสนับสนุนโลกให้
อุดมสมบูรณ์และให้ประโยชน์แก่ทุกคน”

แผนยุทธศาสตร์ของอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ ได้กำหนดวิสัยทัศน์ พันธกิจ เป้าประสงค์
และเป้าหมายต่าง ๆ ในการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ใน 7 ประเด็น ดังนี้

1. การกำหนดบทบาท การมีส่วนร่วม การสนับสนุนทุกคน (โดยเฉพาะผู้คนที่อยู่ในสถานการณ์
เปราะบาง) ให้มีความสำคัญในฐานะหุ้นส่วนในการอนุรักษ์ การบริหารจัดการ และการใช้ประโยชน์
อย่างชาญฉลาดจากพื้นที่ชุ่มน้ำ พืชพรรณ และสัตว์ในพื้นที่ชุ่มน้ำ

2. การตระหนักถึงบทบาทและการสนับสนุนที่ให้ความสำคัญกับชนพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่น
ในฐานะผู้พิทักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่ชุ่มน้ำ และในฐานะหุ้นส่วนในการอนุรักษ์ การฟื้นฟู
และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน บนพื้นฐานสิทธิ ความรู้ดั้งเดิมของชุมชน (ภูมิปัญญาท้องถิ่น) ที่เกี่ยวข้อง
กับความหลากหลายทางชีวภาพ นวัตกรรม โลกทัศน์ค่านิยม และแนวปฏิบัติของชนพื้นเมืองและชุมชน
ท้องถิ่นจะได้รับการเคารพ การบันทึก และการเก็บรักษา โดยชุมชนท้องถิ่นควรได้รับทราบล่วงหน้า
มีความเป็นอิสระ และมีส่วนร่วมในการตัดสินใจอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ ตามกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
ระดับประเทศ ตราสารระหว่างประเทศ รวมถึงปฏิญญาสหประชาชาติว่าด้วยสิทธิของชนเผ่าพื้นเมือง
(United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples) และกฎหมายสิทธิมนุษยชน

3. การดำเนินงานใด ๆ ควรยึดหลักการ “ความเสมอภาคระหว่างรุ่น” เพื่อให้มั่นใจว่าคนรุ่นหลัง
จะมีส่วนร่วมอย่างมีนัยสำคัญในกระบวนการตัดสินใจในทุกระดับ

4. การดำเนินงานใด ๆ ให้ประสบความสำเร็จ จะต้องคำนึงถึง กระบวนการสร้างความเท่าเทียม
ทางเพศและการเสริมพลังให้สตรีและเด็กผู้หญิง รวมถึงการลดความไม่เท่าเทียมกัน

5. การดำเนินการเชิงกลยุทธ์ที่ภาคีอนุสัญญาฯ ให้ความสำคัญเพื่อบรรลุเป้าประสงค์ดังกล่าว แต่ละฝ่ายจะต้องปฏิบัติตามแผนยุทธศาสตร์และมีส่วนร่วมในการบรรลุเป้าประสงค์และเป้าหมายของแผนยุทธศาสตร์ให้สอดคล้องกับสถานการณ์ ลำดับความสำคัญ ชัดความสามารถ ความพร้อมด้านทรัพยากรและกฎหมาย

6. แผนยุทธศาสตร์จำเป็นต้องได้รับการนำไปปฏิบัติให้สอดคล้องกับพันธกรณีและข้อผูกพันระหว่างประเทศที่เกี่ยวข้อง

7. การดำเนินการตามแผนยุทธศาสตร์ควรยึดหลักฐานทางวิทยาศาสตร์ และคำนึงถึงความรู้และแนวปฏิบัติดั้งเดิมตามความเหมาะสม และตระหนักถึงบทบาทของวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี และนวัตกรรม

“พื้นที่ชุ่มน้ำ” เป็นพื้นที่ธรรมชาติที่แสดงให้เห็นความแตกต่างกันและระบบคุณค่าของระบบนิเวศที่หลากหลาย ดังนั้นการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดและเพื่อให้พื้นที่ชุ่มน้ำสามารถรักษานิเวศบริการของพื้นที่ให้มากที่สุด จะเป็นการช่วยรักษาพื้นที่เปราะบางทางระบบนิเวศและสอดคล้องกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การวางแผนการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำมีความสำคัญ¹ และเป็นกรอบสำคัญในการปฏิบัติงานด้านนโยบายและบริหารจัดการเชิงพื้นที่ เนื่องจาก

- ช่วยให้การตัดสินใจด้านการจัดการมีประสิทธิภาพมากขึ้น
- ช่วยจัดลำดับความสำคัญของการดำเนินการ
- ช่วยให้ผู้บริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ (Site Manager) เข้าใจว่า ปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอกใดบ้างที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ชุ่มน้ำของตน
- สร้างกระบวนการในการแก้ไขข้อขัดแย้ง
- เป็นกรอบสำหรับการติดตามตรวจสอบ
- ช่วยในการจัดหาทรัพยากรทางการเงินและบุคลากร และช่วยให้ใช้ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น
- ช่วยให้ผู้บริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ (Site Manager) สามารถระบุได้ว่าการดำเนินการจัดการใดได้ผลและไม่ได้ผล
- ช่วยให้การดำเนินการจัดการมีความต่อเนื่อง แม้ว่าบุคลากรจะเปลี่ยนแปลงไป
- ช่วยปรับปรุงการสื่อสารกับสาธารณชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย
- ช่วยให้การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำสอดคล้องกับการจัดการลุ่มน้ำหรือระดับภูมิภาค
- ช่วยให้ผู้บริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ (Site Manager) ปฏิบัติตามนโยบายระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับนานาชาติ

¹ Wetland management planning a practitioner's guide Written by Matthew Simpson Published by Ramsar Regional Center - East Asia

ลักษณะทางนิเวศวิทยา (Ecological Characteristics)

คืออะไร สำคัญอย่างไร ?

การรวมกันขององค์ประกอบของระบบนิเวศ (พืช น้ำ ลักษณะภูมิประเทศ และดิน) กระบวนการ (ทางกายภาพ ทางนิเวศวิทยา และทางเคมี) และผลประโยชน์/บริการ (บริการของระบบนิเวศ) ที่เป็นลักษณะเฉพาะของพื้นที่ชุ่มน้ำ ณ จุดเวลาใดเวลาหนึ่ง

การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด (Wise Use)

คือ การรักษาลักษณะทางนิเวศวิทยา ซึ่งบรรลุผลได้ผ่านการนำแนวทางระบบนิเวศมาใช้ในบริบทของการพัฒนาอย่างยั่งยืน² สำคัญของการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดคือการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนของพื้นที่ชุ่มน้ำและบริการทั้งหมดที่พื้นที่ชุ่มน้ำมอบให้ เพื่อประโยชน์ของคนและธรรมชาติ

บทบาทของผู้กำหนดนโยบายและผู้ปฏิบัติหน้าที่ดูแลพื้นที่ชุ่มน้ำ (เช่น ผู้บริหารจัดการพื้นที่) จึงควรตระหนักถึงคุณค่าอันหลากหลายของพื้นที่ชุ่มน้ำ รวมทั้งพิจารณาคุณค่าอันหลากหลายของชุมชนในพื้นที่ชุ่มน้ำ และสะท้อนคุณค่าเหล่านั้นในการตัดสินใจ นโยบาย และการดำเนินการตามความเหมาะสม การตระหนักถึงคุณค่าอันหลากหลายของพื้นที่ชุ่มน้ำทำให้เกิดความร่วมมือที่ครอบคลุมทุกภาคส่วน ผู้ที่มีบทบาทและภาคส่วนต่าง ๆ ที่มีส่วนร่วมในการกำกับดูแลพื้นที่ชุ่มน้ำควรสื่อสารและทำงานร่วมกันเพื่อให้คุณค่าอันหลากหลายของพื้นที่ชุ่มน้ำได้รับการยอมรับและรักษาไว้²

การวางแผนการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำที่ประสบความสำเร็จ มีลักษณะดังนี้

- มุ่งเน้นอนาคตและการใช้ทางเลือกในการดำเนินการ
- วิธีคิดเกี่ยวกับภัยคุกคาม การแก้ปัญหา และการส่งเสริมการอภิปราย
- ชุดขั้นตอนที่ชัดเจนซึ่งให้โครงสร้างในการพัฒนาแผน
- กระบวนการต่อเนื่อง
- มุมมองแบบองค์รวมที่ครอบคลุมประเด็น มุมมอง และความคิดเห็นที่หลากหลาย

ที่มา: Thomas & Middleton, 2003

² <https://www.ramsar.org/document/ramsar-policy-brief-2-integrating-multiple-wetland-values-decision-making>

หลักการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำที่สำคัญตามอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ

1. แนวคิดการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด (Wise use) ประเด็นหลักคือการใช้ประโยชน์พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างยั่งยืนเพื่อประโยชน์ของมนุษยชาติ ในขณะที่เดียวกันก็รักษาคุณสมบัติทางธรรมชาติของพื้นที่เหล่านั้นไว้

2. การกำหนดพื้นที่แรมซาร์ ประเทศภาคีต้องเสนอชื่อพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีความสำคัญระดับนานาชาติ โดยพิจารณาจากเกณฑ์เฉพาะ (ความสำคัญทางนิเวศวิทยา พฤกษศาสตร์ สัตววิทยา อุทกวิทยา หรือ อุทกศาสตร์)

3. การรักษาสภาพทางนิเวศวิทยา แผนการจัดการมีเป้าหมายเพื่อรักษาส่วนประกอบกระบวนการ และประโยชน์ (บริการ) ทางนิเวศวิทยาของพื้นที่

4. การวางแผนระดับชาติ การอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำถูกบูรณาการเข้ากับการวางแผนการใช้ที่ดินระดับชาติ เพื่อให้มั่นใจได้ถึงการจัดการอย่างยั่งยืน

เครื่องมือและกลไกการจัดการที่สำคัญ

- เอกสารข้อมูลพื้นที่แรมซาร์ (Ramsar Information Sheet: RIS) ใช้ในการติดตามและรายงานสถานะของพื้นที่
- เครื่องมือในการประเมินประสิทธิภาพการจัดการพื้นที่ Ramsar Sites (Ramsar Site Management Effectiveness Tracking Tool: R-METT) ใช้สำหรับการประเมินประสิทธิภาพการจัดการอย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะในโครงการระดับภูมิภาค
- การปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ เน้นการฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำที่เสื่อมโทรมเพื่อลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติและการกักเก็บคาร์บอน (พื้นที่พรุ/พื้นที่ชุ่มน้ำชายฝั่ง)
- คณะทำงานทบทวนทางวิทยาศาสตร์ และวิชาการ (Scientific and Technical Review Panel: STRP) ให้คำแนะนำเกี่ยวกับด้านวิทยาศาสตร์และเทคนิคของการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ

สหภาพระหว่างประเทศเพื่อการอนุรักษ์ธรรมชาติกรอบการดำเนินงาน

การประชุมสมัชชาภาคีอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ (Ramsar COP)

จัดขึ้นทุกสามปีเพื่อทบทวนความคืบหน้าและกำหนดนโยบาย

องค์กรพันธมิตรระหว่างประเทศ (International Organization Partners: IOPs)

ร่วมมือกับองค์กรต่าง ๆ เช่น Birdlife International, IUCN – International Union for Conservation of Nature, Wetlands International and WWF

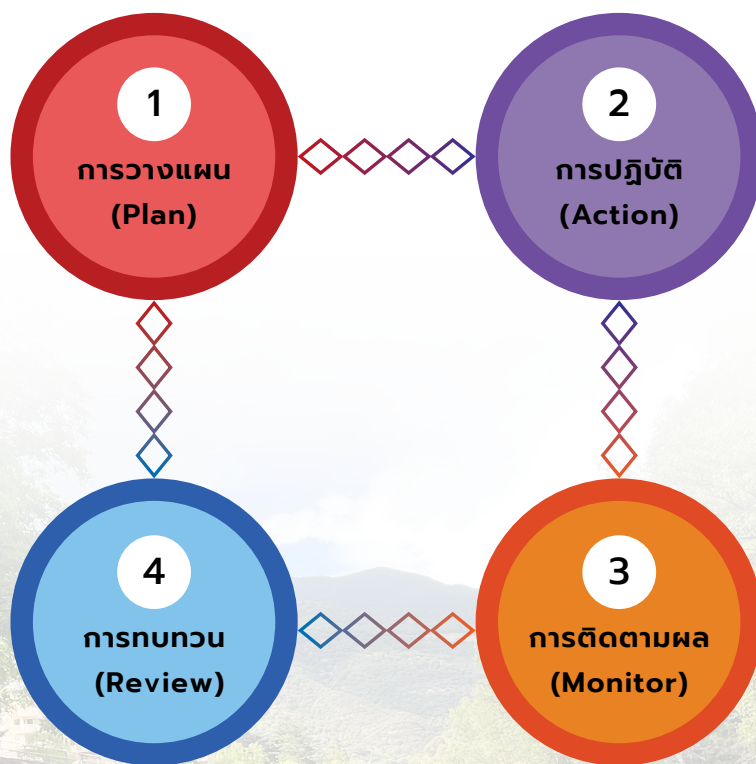
โครงการระดับภูมิภาค เช่น IBRRI ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ สนับสนุนความพยายามในการฝึกอบรมและการจัดการในระดับท้องถิ่น

ส่วนที่ 2

หลักการสำคัญของ การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วม

Matthew Simpson (2020) ได้นำเสนอแนวคิด Wetland management planning a practitioner's guide เผยแพร่โดย Ramsar Regional Center - East Asia ได้นำเสนอการวางแผนจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างยั่งยืน ภายใต้วงจรการจัดการแบบปรับตัว (**Adaptive Management Cycle**) ซึ่งประกอบด้วย 1) การวางแผน (Plan) 2) การปฏิบัติ (Action) 3) การติดตามผล (Monitor) และ 4) การทบทวน (Review)

ภาพวงจรการจัดการแบบปรับตัว
(Adaptive Management Cycle)

“การวางแผนจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างยั่งยืน ภายใต้วงจรการจัดการแบบปรับตัว”

จะประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การอธิบายลักษณะพื้นที่ (Description) เป้าหมายของขั้นตอนนี้ คือ การอธิบายลักษณะทางนิเวศวิทยาของพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างครบถ้วน ซึ่งจะช่วยให้สามารถกำหนดวัตถุประสงค์การจัดการได้ดีขึ้น โดยสิ่งที่ต้องระบุและอธิบาย ได้แก่ องค์ประกอบของระบบนิเวศ (เช่น พันธุ์พืช สัตว์ ดิน) กระบวนการทางนิเวศวิทยา (เช่น การหมุนเวียนของน้ำและสารอาหาร) และบริการของระบบนิเวศ (เช่น การเป็นแหล่งอาหาร หรือสถานที่พักผ่อนหย่อนใจ)

ขั้นตอนที่ 2 การประเมินคุณค่า (Evaluation) ขั้นตอนนี้ คือ การประเมินและการยืนยันความสำคัญของคุณลักษณะต่าง ๆ ที่ได้อธิบายไว้ในขั้นตอนแรก โดยจะมีการประเมินทั้งในระดับองค์ประกอบกระบวนการ และนิเวศบริการ เพื่อคัดกรองและจัดทำ “รายการคุณลักษณะที่สำคัญของพื้นที่ชุ่มน้ำ” พร้อมทั้งระบุเหตุผลว่าทำไมคุณลักษณะเหล่านั้นจึงมีความสำคัญ (เช่น ความหายาก ความเปราะบาง หรือประโยชน์ต่อชุมชน)

ขั้นตอนที่ 3 การกำหนดวัตถุประสงค์ (Objectives) เมื่อทราบคุณลักษณะที่สำคัญแล้ว จะต้องกำหนดสภาพที่พึงประสงค์สำหรับแต่ละคุณลักษณะ โดยมีแนวทางดังนี้

- อธิบายสภาพที่เหมาะสม (Ideal condition): กำหนดเป้าหมายว่าคุณลักษณะนั้น ๆ ควรมีสภาพอย่างไร
- ระบุปัจจัยที่มีอิทธิพล: วิเคราะห์ปัจจัยทั้งทางบวกและทางลบ (เช่น มลพิษทางน้ำ การเกษตร หรือการเปลี่ยนแปลงของธรรมชาติ) ที่ส่งผลกระทบต่อพื้นที่ และกำหนด “ขีดจำกัด (Limits)” ที่สามารถยอมรับได้
- ระบุตัวชี้วัดประสิทธิภาพ (Performance indicators): กำหนดตัวชี้วัดเพื่อใช้ติดตามสภาพของคุณลักษณะนั้น ๆ ว่ายังคงอยู่ในเกณฑ์ที่ตั้งไว้หรือไม่

ขั้นตอนที่ 4 การจัดทำแผนปฏิบัติการ (Action Plan) นำข้อมูลทั้งหมดมาจัดทำเป็นแผนสำหรับกิจกรรมการจัดการ ซึ่งแบ่งออกเป็นงานที่ต้องทำเป็นประจำ (Routine actions) และงานฉุกเฉิน (Emergency actions) เมื่อมีเหตุการณ์เกินขีดจำกัดที่ตั้งไว้ โดยในแผนควรระบุรายละเอียดที่ชัดเจนว่าต้องทำอะไร เมื่อไร ที่ไหน ใครเป็นผู้รับผิดชอบ ลำดับความสำคัญ และงบประมาณ/ทรัพยากรที่ต้องใช้ รวมถึงอาจมีการจัดทำแผนที่แบ่งเขตการจัดการ (Management zones) เพื่อให้ง่ายต่อการปฏิบัติงาน

ข้อควรระวังที่สำคัญที่สุดตลอดทั้ง 4 ขั้นตอนการวางแผนนี้ การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder engagement) ถือเป็นหัวใจสำคัญอย่างยิ่ง การดึงชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชนพื้นเมืองเข้ามามีส่วนร่วมในการสื่อสารแบบสองทาง จะช่วยผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และทำให้แผนการจัดการได้รับการสนับสนุนและมีโอกาสประสบความสำเร็จในระยะยาว

การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder Engagement) ช่วยให้การอนุรักษ์สำเร็จได้อย่างไร

การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder engagement) ถือเป็นปัจจัยชี้วัดความสำเร็จที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งในการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำอย่างยั่งยืน โดยมีบทบาทสำคัญดังต่อไปนี้

1. การผสมผสานองค์ความรู้ (Combining Knowledge) การให้ชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชนพื้นเมืองเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแข็งขัน จะช่วยให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่มีคุณค่า โดยเป็นการผสมผสานระหว่างภูมิปัญญาดั้งเดิมในท้องถิ่นเข้ากับความรู้ทางวิทยาศาสตร์ ทำให้เข้าใจสภาพพื้นที่และแก้ไขปัญหามาตรฐานมากขึ้น

2. การสร้างความเข้าใจและการสนับสนุน (Building Understanding and Support) การมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่องผ่านกลไกการสื่อสารและการสร้างความตระหนักรู้ (CEPA) จะช่วยให้ทุกฝ่ายเข้าใจและเห็นคุณค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำ ตลอดจนภัยคุกคามต่าง ๆ ซึ่งการที่แผนการอนุรักษ์จะประสบความสำเร็จในระยะยาวได้นั้น มักขึ้นอยู่กับความเข้าใจและการสนับสนุนจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในพื้นที่นั่นเอง

3. การสร้างความไว้วางใจและความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Building Trust and Ownership) การทำงานแบบมีส่วนร่วมแบบสองทาง (Two-way communication) จะช่วยสร้างความไว้วางใจและลดความขัดแย้ง ส่งผลให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเกิดความรู้สึกหวงแหน เป็นเจ้าของ และพร้อมที่จะร่วมรับผิดชอบในการดูแลรักษาพื้นที่

4. การเชื่อมโยงวิถีชีวิตกับการอนุรักษ์ (Linking Livelihoods to Conservation) การลงพื้นที่เพื่อรับฟังและทำความเข้าใจปัญหาของชุมชน จะช่วยให้สามารถกำหนดแนวทางแก้ไขที่เอื้อประโยชน์ทั้งต่อการอนุรักษ์ระบบนิเวศและปากท้องของชุมชน ลดแรงกดดันและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่เกินขีดจำกัดได้

5. สะท้อนมุมมองที่หลากหลาย (Diverse Perspectives) แผนการจัดการที่ดีต้องมองภาพรวมและครอบคลุมประเด็น มุมมอง และความคิดเห็นที่หลากหลาย (Rights, Risks, Responsibilities) การเปิดโอกาสให้ทุกเสียงสะท้อนออกมา จะทำให้แผนงานรัดกุมและมีความยุติธรรมต่อทุกฝ่ายอาศัยและพึ่งพาพื้นที่ชุ่มน้ำ) ได้เข้ามามีพื้นที่ในการออกเสียง ร่วมคิด ร่วมทำ และได้รับผลประโยชน์ร่วมกันอย่างเป็นธรรม

ตัวอย่างความสำเร็จจากการดึงผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วม

อ่าวซุนซอน (Suncheon Bay) ประเทศเกาหลีใต้

จากพื้นที่ที่เคยถูกทิ้งขยะและบุดกราย การรวมพลังของประชาชน ภาควิชาการ และ NGO ช่วยกดดันให้รัฐบาลท้องถิ่น ยกเลิกโครงการพัฒนา และนำไปสู่การจัดตั้ง “คณะกรรมการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำอ่าวซุนซอน” ซึ่งมีตัวแทนจากทุกภาคส่วน ร่วมเป็นผู้กำหนดทิศทาง การมีส่วนร่วมนี้เปลี่ยนอ่าวซุนซอน ให้กลายเป็นสัญลักษณ์แห่งความสำเร็จของเมือง

ที่มา: https://en.wikipedia.org/wiki/Suncheon_Bay_Ecological_Park

อ้งลุงปริง (Anlung Pring) ประเทศกัมพูชา

มีการดึงชุมชนเข้ามามีเรียนรู้และทำ “การปลูกข้าวแบบยั่งยืน” และ “การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ” เพื่อลดการใช้สารเคมี โดยเชื่อมโยง ให้ชุมชนเห็นภาพชัดเจนว่า หากพื้นที่ชุ่มน้ำมีความสมบูรณ์ นกกระเรียนพันธุ์ไทยเข้ามาอยู่อาศัย นักท่องเที่ยวก็จะเข้ามาเยือน และสร้างรายได้กลับคืนสู่ชุมชนเพื่อนำไปพัฒนาถนนหนทาง หรือวัดวาอารามได้

ที่มา: https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g608455-d13481345-Reviews-Anlung_Pring_Community_led_Ecotourism-Kam-pot_Kam-pot_Province.html

เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าโคชิตปปู (Koshi Tappu) ประเทศเนปาล

ใช้แนวทางวางแผนจากล่างขึ้นบน (Bottom-up planning) เพื่อสร้างความไว้วางใจกับชุมชน นำไปสู่การเปลี่ยนวิถีชีวิต ที่เคยกดดันธรรมชาติ เช่น สนับสนุนให้กลุ่มชาวประมงพื้นบ้าน เปลี่ยนจากจับปลาในแม่น้ำมาทำฟาร์มปลาในพื้นที่ก้นชน หรือการนำชนิดพันธุ์ต่างถิ่นที่รุกรานมาทำเป็นถ่านอัดแท่งไร้ควัน ซึ่งสร้างทั้งรายได้และรักษาความสมบูรณ์ของพื้นที่ ไปพร้อม ๆ กัน

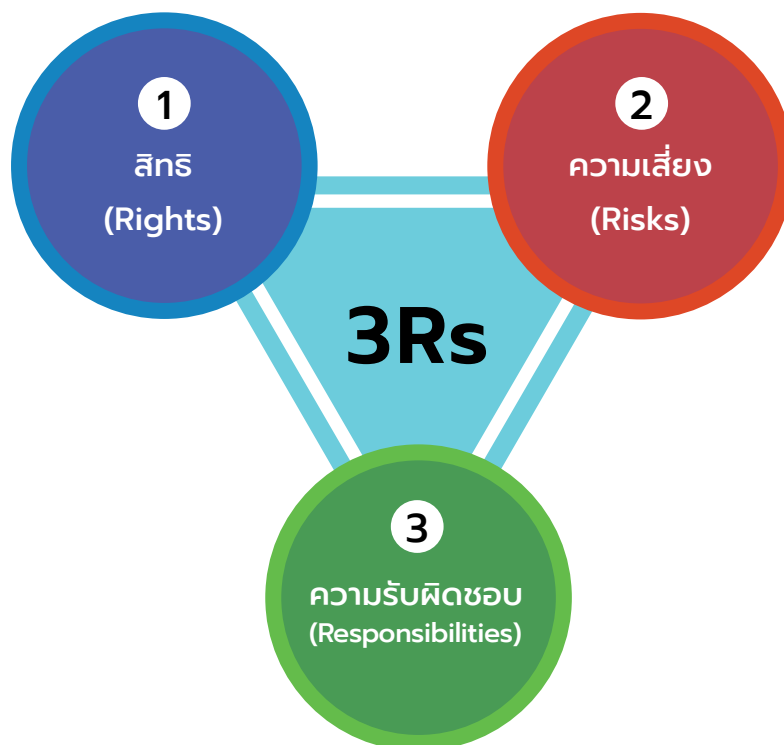
ที่มา: <https://www.groundupconservation.com/koshi-tappu-a-wetland-haven-and-its-people/>

เครื่องมือที่ใช้ในการวิเคราะห์และระบุผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตามแนวทาง 3Rs

แนวทาง 3Rs เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการระบุตัวและคัดเลือกผู้มีส่วนได้ส่วนเสียหลัก เพื่อให้แน่ใจว่ากลุ่มคนเหล่านั้นจะได้เข้ามามีส่วนร่วมในการวางแผนอย่างมีประสิทธิภาพ โดยพิจารณาจาก 3 องค์ประกอบ ดังนี้

1. สิทธิ (Rights) การพิจารณาว่า ใครบ้างที่มีสิทธิในพื้นที่นั้น ๆ ? ไม่ว่าจะเป็นสิทธิตามกฎหมายหรือสิทธิตามประเพณีดั้งเดิม เช่น สิทธิในการทำประมง สิทธิในการเก็บหาพืชพรรณ สิทธิในการถือครองที่ดิน หรือสิทธิมนุษยชน

2. ความเสี่ยง (Risks) การวิเคราะห์ว่าใครบ้างที่มีความเสี่ยงที่จะได้รับผลกระทบ หากมีแผนการจัดการหรือเกิดการเปลี่ยนแปลงในพื้นที่ชุ่มน้ำ เช่น ความเสี่ยงต่อการสูญเสียวิถีชีวิตและแหล่งทำกิน ความเสี่ยงที่จะสูญเสียอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรม หรือแม้แต่วิธีการเสี่ยงต่อการเสียชื่อเสียง

3. ความรับผิดชอบ (Responsibilities) การดูว่าใครหรือหน่วยงานใดที่มีบทบาทหน้าที่รับผิดชอบต่อพื้นที่นั้นอยู่แล้ว เช่น ผู้ที่มีบทบาทในการวางแผน ผู้ที่ทำหน้าที่จัดการพื้นที่ ผู้บังคับใช้กฎระเบียบ (Regulator) หรือบทบาทขององค์กรชุมชนต่าง ๆ

การประเมินผ่านกรอบแนวคิดนี้ จะช่วยให้ผู้จัดการพื้นที่ชุ่มน้ำสามารถระบุกลุ่มคนหรือองค์กรสำคัญที่ต้องเข้าไปสร้างความร่วมมือได้อย่างครอบคลุมและไม่ตกหล่น ตลอดจนสามารถจัดเตรียมโอกาสให้พวกเขาเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานได้อย่างตรงจุด

หลักการสำคัญของการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วมของประเทศไทยที่ผ่านมา

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2563) ได้จัดทำคู่มือการบริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วม เพื่อเป็นหลักการสำคัญของการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วมสำหรับทุกภาคส่วนที่ดำเนินการและเกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำของประเทศไทย ซึ่งสามารถสรุปสาระสำคัญของ**หลักการสำคัญของการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วม** ประกอบด้วย

1. การเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

หลักการพื้นฐานคือการดึงทุกกลุ่มที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานภาครัฐ ชุมชนท้องถิ่น กลุ่มผู้ใช้ทรัพยากร และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกลุ่มอื่น ๆ เข้ามาร่วมกันบริหารจัดการพื้นที่ โดยให้ทุกคนมีสิทธิในการร่วมกันคิด พัฒนากลไก กำหนดนโยบาย แผนงาน และโครงการต่าง ๆ เพื่อแก้ไขปัญหา และจัดการทรัพยากรในพื้นที่ของตนเอง

2. การสร้างความตระหนักและการเรียนรู้ร่วมกัน

การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำจะเกิดขึ้นได้จริงก็ต่อเมื่อผู้คนและชุมชน มีจิตสำนึก ตระหนัก ห่วงแห่วง และพร้อมใจกันรักษาและฟื้นฟูพื้นที่ชุ่มน้ำ นอกจากนี้ ทุกภาคส่วนต้องมาร่วมกันเรียนรู้และทำความเข้าใจ สถานภาพของระบบนิเวศ การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด รวมถึงตระหนักถึงความเชื่อมโยงระหว่าง ทรัพยากรน้ำกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ

3. การร่วมกันกำหนดกติกาเพื่อ “การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด (Wise Use)”

หัวใจสำคัญของการจัดการ คือ การนำทรัพยากรมาใช้ควบคู่ไปกับการรักษาลักษณะทางธรรมชาติของระบบนิเวศไว้ ดังนั้น ชุมชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียต้อง ร่วมกันคิดและพัฒนาหลักเกณฑ์ เชื้อนไข รูปแบบ และกำหนดปริมาณการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรให้ถูกต้อง และเหมาะสม โดยต้องควบคุมไม่ให้เกิดการใช้ทรัพยากรเหล่านั้น เกินขีดความสามารถที่พื้นที่ชุ่มน้ำจะผลิตหรือรองรับได้

4. การแบ่งปันผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม

เพื่อให้การจัดการทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดเป็นไปอย่างราบรื่น และลดความขัดแย้ง จะต้องมีการจัดสรรและ แบ่งปันผลประโยชน์ ระหว่างกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติทุกกลุ่ม อย่างเป็นธรรมและทั่วถึง โดยทั้งหมดนี้ต้องตั้งอยู่บนพื้นฐาน ของข้อตกลงที่สร้างขึ้นร่วมกัน

5. การเฝ้าระวัง ติดตาม และร่วมกันแก้ไขปัญหา

การมีส่วนร่วมต้องดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง โดยครอบคลุมถึง การปฏิบัติงานจริง ซึ่งทุกภาคส่วนต้อง ร่วมกันเฝ้าระวัง และติดตามตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศ ที่อาจเป็นผลกระทบมาจากการใช้ประโยชน์ในด้านต่าง ๆ หากพบปัญหา ทุกคนต้องช่วยกันระดมความคิดเห็น เพื่อหาทางออก และร่วมมือกันปฏิบัติตามแนวทางการ แก้ไขปัญหานั้นอย่างจริงจังและเคร่งครัด

การประยุกต์ใช้หลักการเหล่านี้อย่างครบถ้วน จะช่วยขับเคลื่อนให้เกิดความร่วมมืออย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยปกป้องและฟื้นฟูสภาพแวดล้อมเท่านั้น แต่ยังช่วยสนับสนุนเศรษฐกิจและคุณภาพ ชีวิตของชุมชนควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

หลักการสำคัญของการจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วมของประเทศไทยในปัจจุบัน

ควรตั้งอยู่บนพื้นฐานของการให้อำนาจชุมชน การบูรณาการข้ามศาสตร์ และการสร้างสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับปากท้องของชาวบ้านในชุมชน โดยมีหลักการที่สำคัญดังนี้

1

การบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี (Integrating Local Wisdom with Science)

การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำในปัจจุบันไม่สามารถพึ่งพาวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียว แต่ต้องนำ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” ที่สืบทอดกันมา เช่น ความเชื่อ ข้อบังคับชุมชน ในการรักษาป่าและน้ำ หรือระบบเหมืองฝาย ฯลฯ มาผสมกับ “ความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี” การผสมผสานความรู้สองด้านนี้จะช่วยสร้าง “นวัตกรรมจากฐานชุมชน” ที่แก้ปัญหาเชิงนิเวศที่ซับซ้อนได้อย่างยั่งยืนและปฏิบัติได้จริง เช่น การทำระบบจัดการน้ำฝน การขุดคลองไส้ไก่ หรือการทำน้ำหมักจุลินทรีย์ เพื่อบำบัดน้ำเสียในป่าชายเลน

2

การจัดการโดยใช้ชุมชนเป็นฐานและการกระจายอำนาจ (Community-based Management & Decentralization)

เปลี่ยนรูปแบบการบริหารจัดการจากการรวมศูนย์โดยภาครัฐ (Top-down) มาเป็นการกระจายอำนาจให้ชุมชนท้องถิ่นเป็นผู้บริหารจัดการน้ำและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ของตนเอง โดยเน้น “ความต้องการของคนในชุมชนเป็นศูนย์กลาง” ชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ วางกฎกติกา และติดตามประเมินผล ซึ่งจะช่วยลดความขัดแย้งเชิงอำนาจระหว่างรัฐกับชุมชน และสร้างความรู้สึกรับผิดชอบเป็นเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติอย่างแท้จริง

3

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือแบบไตรภาคีและพหุภาคี (Multi-stakeholder Partnerships)

การจัดการที่สำเร็จต้องอาศัยการทำงานแบบ 3 ประสาน คือ “ชุมชน-เอกชน-รัฐ” โดยต้องเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม ทั้งทางตรงและทางอ้อม ได้ร่วมกันมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน ตั้งแต่การรวบรวมข้อมูล วางแผน ออกแบบ ก่อสร้าง จนถึงการประเมินผล นอกจากนี้ควรมีคณะทำงานแบบสหวิชาชีพ (Multidisciplinary teams) ที่มีความเชี่ยวชาญหลากหลายมาร่วมให้คำปรึกษา เนื่องจากระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำมีความซับซ้อน

4

การขับเคลื่อนด้วยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันและกลยุทธ์ CEPA

กระบวนการมีส่วนร่วมต้องขับเคลื่อนผ่านการเรียนรู้ร่วมกัน 4 ขั้นตอน คือ

- 1) การจำลองความคิดและสะท้อนปัญหาร่วมกัน
- 2) การสร้างองค์ความรู้
- 3) การลงมือปฏิบัติจริง
- 4) การติดตามและประเมินผล

ควบคู่ไปกับการใช้กลยุทธ์ CEPA (การสื่อสาร การศึกษา การมีส่วนร่วม และการสร้างความตระหนัก) เพื่อให้หน่วยงานรัฐ ภาคเอกชน และประชาชนทั่วไป เข้าใจถึงความเกื้อกูลกันระหว่างการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำกับการพัฒนาเมืองที่ยั่งยืน

5

การเชื่อมโยงการอนุรักษ์เข้ากับการพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานชีวภาพ (BCG Model)

การอนุรักษ์จะยั่งยืนได้ก็ต่อเมื่อตอบโจทย์เรื่องปากท้องของชาวบ้านในชุมชน โดยใช้แนวคิดการพัฒนามาบนฐานเศรษฐกิจชีวภาพ (BCG Model) เปลี่ยนทุนทางธรรมชาติและวัฒนธรรมให้เป็นนวัตกรรมผลิตภัณฑ์หรือบริการที่มีมูลค่าเพิ่ม ตัวอย่างเช่น การนำพืชหรือสัตว์น้ำในพื้นที่มาแปรรูปอย่างยั่งยืน (เช่น ชาใบขลู่ ปูแสมดอง) หรือการพัฒนาการท่องเที่ยวเชิงนิเวศวิถีเกษตร ซึ่งนอกจากจะสร้างรายได้แล้ว ยังเป็นแรงจูงใจให้ชุมชนลุกขึ้นมาปกป้องพื้นที่ชุ่มน้ำอีกด้วย

6

การแก้ปัญหาโดยอาศัยธรรมชาติเป็นฐาน (Nature-based Solutions: NbS)

เพื่อรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (Climate Change) และการขยายตัวของเมือง การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำควรหลีกเลี่ยงสิ่งก่อสร้างแบบแข็ง และหันมาใช้แนวทาง NbS หรือนิเวศวิศวกรรม เช่น การบูรณาการพื้นที่ชุ่มน้ำให้เป็น “โครงสร้างพื้นฐานสีเขียว” สำหรับรับน้ำฝน หนองน้ำ และบำบัดน้ำเสียในเมือง โดยเน้นการฟื้นฟูระบบนิเวศให้กลับมามีความยืดหยุ่น สามารถดูแลและฟื้นตัวได้ด้วยกลไกทางธรรมชาติเองในระยะยาว

ส่วนที่ 3

การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด (Wise Use)

แนวคิดการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด (Wise Use) ตามอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ

การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด (Wise use) ตามอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำหรืออนุสัญญาแรมซาร์ หมายถึง การรักษาสภาพลักษณะทางนิเวศวิทยา (Ecological Characteristic) ให้คงอยู่ โดยอาศัยการปฏิบัติผ่านแนวทางเชิงระบบนิเวศ (Ecosystem Approaches) ภายใต้บริบทของการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด คือ การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำตลอดจนบริการของระบบนิเวศทั้งหมดอย่างยั่งยืน เพื่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันต่อทั้งมนุษย์และธรรมชาติ แนวคิดการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดนี้ ยังถูกใช้เป็นกรอบโครงสร้างสำหรับการขับเคลื่อนการดำเนินการระดับชาติและความร่วมมือระดับนานาชาติ เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการสนับสนุนไปสู่เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนอีกด้วย

ความสำคัญของการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด

การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดมีความสำคัญอย่างยิ่งเนื่องจากเป็นเสาหลักของการปกป้องพื้นที่ชุ่มน้ำที่ไม่แยกมนุษย์ออกจากธรรมชาติ แต่เน้นการอยู่ร่วมกันอย่างยั่งยืน โดยมีความสำคัญในมิติต่าง ๆ ดังนี้

1. การสนับสนุนวิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหาร (Supporting Livelihoods and Food Security) การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดเป็นสิ่งสำคัญต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ เนื่องจากช่วยให้มั่นใจได้ว่าพื้นที่ชุ่มน้ำจะยังคงทำหน้าที่ให้บริการทางนิเวศและทรัพยากรที่จำเป็น เช่น เป็นแหล่งน้ำสำหรับอุปโภคบริโภค การเพาะปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ ตลอดจนเป็นแหล่งผลิตอาหาร แหล่งทำนา และเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ ซึ่งมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนความมั่นคงทางอาหารของโลก

2. ขับเคลื่อนเป้าหมายด้านสภาพภูมิอากาศและการพัฒนาที่ยั่งยืน (Achieving Climate and SDG Goals) นิเวศบริการที่หลากหลายของพื้นที่ชุ่มน้ำ ทำให้แนวคิดนี้เป็นหัวใจสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน การส่งเสริมการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดทั่วโลกช่วยปกป้องพื้นที่ชุ่มน้ำไม่ให้เกิดการทำลาย ซึ่งมีส่วนสำคัญในการหลีกเลี่ยงการปล่อยก๊าซเรือนกระจก (เช่น การระบายน้ำออกจากพื้นที่พรุ) และช่วยให้ทั่วโลกสามารถบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (SDGs) ได้

3. การรักษาสมดุลระหว่างการอนุรักษ์กับความต้องการของประชากร (Balancing Conservation and Human Needs) แนวคิดนี้บ่งชี้ว่า การอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำไม่ได้หมายถึง การจำกัดการเข้าถึงหรือมุ่งเน้นแต่การปกป้องเพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายรวมถึงการจัดการ อย่างยั่งยืนเพื่อรักษาสภาพลักษณะทางนิเวศวิทยา (Ecological Characteristics) กระบวนการทำงาน และความหลากหลายทางชีวภาพให้คงอยู่ ในขณะเดียวกันก็สามารถตอบสนองความต้องการ ของมนุษย์ทั้งในยุคปัจจุบันและอนาคต เพื่อสร้างประโยชน์แก่ทั้งผู้คนและธรรมชาติไปพร้อมกัน

4. การเปลี่ยนกระบวนทัศน์ทางเศรษฐกิจและการกำกับดูแล (Redefining Economic Success and Governance) การขับเคลื่อนการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด ช่วยกระตุ้นให้สังคม ตระหนักว่าพื้นที่ชุ่มน้ำเป็น “ประโยชน์ร่วมกันของส่วนรวม” นำไปสู่การผนวกมูลค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำ เข้าสู่ระบบบัญชีทุนทางธรรมชาติ ซึ่งช่วยปรับเปลี่ยนวิธีคิดของคนและสังคมในการวัดความสำเร็จ ทางเศรษฐกิจเสียใหม่ โดยต้องเชื่อมโยงความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมเข้ากับประสิทธิภาพทางเศรษฐกิจ และความเท่าเทียมทางสังคม

การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดมีความสำคัญเพราะเป็นกุญแจที่เชื่อมโยงให้การอนุรักษ์ ธรรมชาติและการเติบโตทางเศรษฐกิจสังคมสามารถเดินไปด้วยกันได้ โดยไม่ทำลายต้นทุน ทางธรรมชาติ

หลักการและแนวทางสำคัญในการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด

- **การใช้ประโยชน์จากนิเวศบริการ (Ecosystem Services)** พื้นที่ชุ่มน้ำให้ประโยชน์ในหลายมิติ ทั้งด้านการเป็นแหล่งผลิต (น้ำ อาหาร ยา ทรัพยากร) ด้านการควบคุม (บำบัดน้ำเสีย ป้องกัน น้ำท่วม ลดอุณหภูมิ) ด้านวัฒนธรรม (นันทนาการ ท่องเที่ยว การเรียนรู้) และด้านการถือถูล (รักษาสมดุลความหลากหลายทางชีวภาพ) การวางแผนพัฒนาเมืองจึงควรบูรณาการ พื้นที่ชุ่มน้ำให้เป็นโครงสร้างพื้นฐานทางธรรมชาติที่สนับสนุนวิถีชีวิตของผู้คน
- **การจัดแบ่งโซนการใช้ประโยชน์ (Zoning)** การจัดสรรพื้นที่ตามความเหมาะสมเพื่อลดผลกระทบ เช่น แบ่งเป็น **พื้นที่อนุรักษ์** (เพื่อปกป้องความหลากหลายทางชีวภาพ) **พื้นที่กันชน** (เพื่อเป็นกันชน หรือรองรับกิจกรรมที่รบกวนน้อย) และ **พื้นที่สำหรับการพัฒนา** (รองรับกิจกรรมเข้มข้น ของมนุษย์เพื่อปกป้องพื้นที่ที่อ่อนไหว)
- **การบูรณาการความรู้และส่งเสริมการมีส่วนร่วม** ผสมผสานภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับ วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ และให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการเป็นผู้จัดการทรัพยากร เพื่อให้เกิดความรู้สึก ห่วงเห่นและสร้างประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ชุมชนไปพร้อมกัน

ตัวอย่างการนำแนวคิด การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด (Wise Use) ไปปฏิบัติจริงในพื้นที่ชุ่มน้ำ

ที่มา: <https://www.vembanad.org/post/a-study-of-east-kolkata-wetlands>

พื้นที่ชุ่มน้ำตะวันออกของกัลกัตตา (East Kolkata Wetlands) ประเทศอินเดีย

ที่นี่เป็นตัวอย่างที่ชัดเจนของการใช้พื้นที่ชุ่มน้ำ ในการบำบัดน้ำเสียตามธรรมชาติควบคู่ ไปกับการผลิตอาหาร น้ำเสียจากเมืองกัลกัตตา จะถูกส่งเข้ามาในบ่อเลี้ยงปลาและพื้นที่ เกษตรกรรม โดยสารอาหารในน้ำเสียจะช่วยให้ สาหร่ายและพืชน้ำเจริญเติบโต ซึ่งกลายเป็น อาหารของปลาหลายสายพันธุ์ และน้ำ ที่ผ่านกระบวนการนี้ยังถูกนำไปใช้สางต่อ เพื่อปลูกข้าวและผัก ระบบนี้ไม่เพียงแต่ ช่วยประหยัดงบประมาณในการบำบัดน้ำ เสียให้เมืองได้มหาศาล แต่ยังสามารถผลิตปลา ได้ถึง 20,000 ตันต่อปี ผัก 50,000 ตันต่อปี และเป็นแหล่งหล่อเลี้ยงชีพของประชากร กว่า 150,000 คน โดยที่พื้นที่นี้ยังคง ความหลากหลายทางชีวภาพสูง มีสัตว์และพืช อาศัยอยู่มากกว่า 380 สายพันธุ์

เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าโคชิตปปู (Koshi Tappu) ประเทศเนปาล

มีการส่งเสริมให้ชุมชนท้องถิ่นใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่กันชนอย่างยั่งยืน เพื่อลดแรงกดดันต่อระบบนิเวศหลัก เช่น การนำต้นกก (Typha) มาทอเป็นเส้น การนำวัชพืชต่างถิ่นอย่างผักตบชวา มาหมักทำปุ๋ยอินทรีย์ทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมี และการนำไม้ฟุ่มต่างถิ่นที่รุกรานพื้นที่ มาทำเป็นถ่านอัดแท่งไร้ควัน ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้ ช่วยกำจัดพืชต่างถิ่นที่รุกรานระบบนิเวศ ไปพร้อม ๆ กับการสร้างรายได้เสริมให้ครอบครัว นอกจากนี้ยังมีการสนับสนุนให้ชาวประมง พื้นบ้านเปลี่ยนจากการจับปลาในแม่น้ำมาทำ ฟาร์มปลาในพื้นที่กันชนแทน

ที่มา: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Koshi_Tappu.JPG

ที่มา: https://www.tripadvisor.com/Attraction_Review-g608455-d13481345-Reviews-Anlung_Pring_Community_led_Ecotourism-Kampot_Kampot_Province.html

พื้นที่คุ้มครองภูมิทัศน์อังกลุงปริง (Anlung Pring) ประเทศกัมพูชา

มีการส่งเสริมการทำ “การเกษตรแบบยั่งยืน” โดยเฉพาะการปลูกข้าวที่ลดการใช้สารเคมี เพื่อลดมลพิษที่จะไหลลงสู่พื้นที่ชุ่มน้ำและลดความเสี่ยงที่สัตว์ป่าจะได้รับพิษ ควบคู่ไปกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ที่นำรายได้ไปพัฒนาชุมชน เช่น ปรับปรุงถนนและทาสีวัด ซึ่งทำให้ชาวบ้านเห็นคุณค่าและร่วมกันปกป้องพื้นที่ชุ่มน้ำและนกกระเรียนพันธุ์ไทยให้อยู่คู่กับพื้นที่ต่อไป

พื้นที่ชุ่มน้ำในเมืองโคลัมโบ (Colombo) ประเทศศรีลังกา

มีการตระหนักถึงนิเวศบริการที่พื้นที่ชุ่มน้ำมีต่อเมือง โดยครัวเรือนกว่า 60% ได้รับประโยชน์โดยตรงจากผลผลิตทางธรรมชาติ เช่น ปลาและข้าว และประชากร 100% ได้รับประโยชน์ทางอ้อมจากการปกป้องเมืองจากน้ำท่วม การช่วยลดอุณหภูมิ และการกรองมลพิษทางอากาศ นำไปสู่การวางแผนร่วมกันของหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อบูรณาการการคุ้มครองพื้นที่ชุ่มน้ำเข้ากับแผนการพัฒนาเมือง

ที่มา: <https://www.iwmi.org/news/colombos-wetlands-find-new-defenders-in-stories-histories-and-heritage/>

ที่มา: <https://baike.baidu.com/en/item/Chongming-Dongtan-Wetland/650652>

เขตอนุรักษ์ธรรมชาติลงหมิงตงตัน (Chongming Dongtan) ประเทศจีน

มีการจัดแบ่งโซนการจัดการ (Zoning) อย่างเป็นระบบ โดยแบ่งเป็นโซนน้ำจืดที่มีการรบกวนต่ำ โซนน้ำกร่อยที่มีการรบกวนปานกลาง และโซน “บ่อปลาที่เป็นมิตรต่อสิ่งแวดล้อม” ซึ่งอนุญาตให้ทำกิจกรรมการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำได้ แต่ต้องเป็นมิตรกับนกน้ำ (Waterbird-friendly aquaculture) ทำให้มนุษย์สามารถใช้ประโยชน์จากพื้นที่ได้โดยไม่ทำลายแหล่งที่อยู่อาศัยที่สำคัญของนกอพยพ

แนวทางเชิงระบบนิเวศ (Ecosystem Approaches) คืออะไร

แนวทางเชิงระบบนิเวศ (Ecosystem Approaches) ถูกอธิบายไว้ภายใต้บริบทของการนำแนวคิด การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด (Wise Use) มาปฏิบัติ

แนวทางเชิงระบบนิเวศ คือ วิธีการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายในการรักษาสภาพลักษณะทางนิเวศวิทยาให้อยู่ในบริบทของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยแก่นแท้ของการปฏิบัติในแนวทางนี้คือ การอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำ รวมถึงบริการทั้งหมดที่ระบบนิเวศมอบให้อย่างยั่งยืน เพื่อให้เกิดประโยชน์ร่วมกันต่อทั้งผู้คนและธรรมชาติ การจะจัดการด้วยแนวทางเชิงระบบนิเวศได้นั้น ผู้จัดการพื้นที่ชุ่มน้ำจะต้องให้ความสำคัญกับการรักษา ลักษณะทางนิเวศวิทยา (Ecological Characteristics) แบบองค์รวม ซึ่งเป็นผลรวมของสิ่งเหล่านี้เข้าด้วยกัน ได้แก่

ดังนั้น หากจะสรุปจากบริบทของแหล่งข้อมูล แนวทางเชิงระบบนิเวศจึงเป็นการบริหารจัดการที่ไม่ได้มองแค่มิติของการปกป้องธรรมชาติเพียงอย่างเดียว แต่เป็นการบูรณาการดูแลทั้งองค์ประกอบทางชีวภาพ กระบวนการทางธรรมชาติ และนิเวศบริการ เพื่อสร้างความยั่งยืนให้กับทั้งตัวระบบนิเวศเอง และวิถีชีวิตของมนุษย์ที่พึ่งพาพื้นที่ชุ่มน้ำ

การนำแนวทางเชิงระบบนิเวศมาปรับใช้เพื่อให้เกิดการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด

1. การประยุกต์ใช้ 4 แนวทางความสมดุล

- 1) คุ้มครองโดยไม่ใช้ประโยชน์ ในพื้นที่ธรรมชาติที่มีความเปราะบางและมีความหลากหลายทางชีวภาพสูง
- 2) อนุรักษ์ควบคู่กับการใช้ประโยชน์ ในพื้นที่ที่ชุมชนต้องพึ่งพาอาศัย โดยบำรุงรักษาไม่ให้เกินขีดจำกัด
- 3) ใช้ประโยชน์ควบคู่กับการฟื้นฟู สำหรับพื้นที่เสื่อมโทรมให้กลับมามีสภาพดีขึ้น
- 4) สร้างพื้นที่ชุ่มน้ำขึ้นใหม่ เพื่อรองรับความต้องการใช้งานที่เกิดขึ้นจากสภาพพื้นที่ธรรมชาติ

2. การจัดแบ่งโซนความเปราะบางทางนิเวศ (Eco-vulnerability Zoning) เป็นการวางแผนการใช้ประโยชน์พื้นที่ โดยยึดขีดจำกัดของระบบนิเวศเป็นฐาน (Ecosystem-based planning) พื้นที่เสี่ยงสูงต้องอนุรักษ์หรือจัดการอย่างระมัดระวัง พื้นที่ฟื้นฟูให้กันไว้เป็นแนวกันชน ส่วนพื้นที่ที่มีความยืดหยุ่นสูงจึงจะสามารถพัฒนาเพื่อกิจกรรมของมนุษย์ที่เข้มข้นได้

3. การแก้ไขโดยอาศัยธรรมชาติเป็นฐาน (Nature-based Solutions - NbS) เป็นการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดที่นำหลักนิเวศวิศวกรรม (Ecological Engineering) มาออกแบบและบริหารจัดการเมือง เช่น การสร้างสวนชุ่มน้ำ บึงหนองน้ำธรรมชาติ ร่องระบายน้ำต้น หรือโครงข่ายสีเขียว-น้ำเงิน (Green-blue network) ที่เชื่อมต่อกันเป็นระบบนิเวศ เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการรับมือสภาพภูมิอากาศและภัยพิบัติ

ดัดแปลงจาก: มาตรฐานสากลของ IUCN สำหรับการแก้ไขโดยอาศัยธรรมชาติเป็นฐาน (IUCN, 2023)

แนวทางการคุ้มครอง (Ecosystem protection approaches)	
AbC	Area-based Conservation แนวทางการอนุรักษ์เชิงพื้นที่ (รวมถึงการจัดการพื้นที่คุ้มครอง)
แนวทางเฉพาะด้านที่เกี่ยวกับระบบนิเวศ (Issue-specific ecosystem approaches)	
EbA	Ecosystem-based Adaptation การปรับตัวโดยอาศัยระบบนิเวศ
EbM	Ecosystem-based Mitigation การบรรเทาผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศโดยอาศัยระบบนิเวศ
CAS	Climate Adaptation Services บริการด้านการปรับตัวต่อสภาพภูมิอากาศ
Eco-DRR	Ecosystem-based Disaster Risk Reduction การลดความเสี่ยงจากภัยพิบัติโดยใช้ระบบนิเวศเป็นฐาน
แนวทางที่เกี่ยวกับโครงสร้างพื้นฐาน (Infrastructure-related approaches)	
NI	Natural Infrastructure โครงสร้างพื้นฐานทางธรรมชาติ
GI	Green Infrastructure โครงสร้างพื้นฐานสีเขียว
แนวทางการจัดการระบบนิเวศ (Ecosystem-based management approaches)	
EbMgt	Ecosystem-based Management แนวทางการจัดการระบบนิเวศ
IWRM	Integrated Water Resources Management การจัดการน้ำเชิงบูรณาการ
แนวทางการฟื้นฟูระบบนิเวศ (Ecosystem restoration approaches)	
ER	Ecosystem Restoration การฟื้นฟูระบบนิเวศ
EE	Ecosystem Engineering นิเวศวิศวกรรม
FLR	Forest Landscape Restoration การฟื้นฟูภูมิทัศน์ป่าไม้

จัดทำโดย กองจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ
สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

กลไกการเผยแพร่ข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพ
Thailand's Biodiversity Clearing House Mechanism

Biodiversity
CHM Thailand

YouTube

@CHMThai

@ThBiodiversity

@onep_thailand

การใช้ประโยชน์จากพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างชาญฉลาดของประเทศไทย

สำหรับประเทศไทย การนำแนวคิดนี้มาปฏิบัติจริง มุ่งเน้นการสร้างสมดุลระหว่างการปกป้องระบบนิเวศและการตอบสนองความต้องการด้านปากท้องของชุมชนท้องถิ่น โดยมีรูปแบบและกรณีศึกษาที่โดดเด่น ดังนี้

1. การประยุกต์ใช้ 4 แนวทางเพื่อความสำเร็จของการใช้ประโยชน์ การจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำอย่างชาญฉลาดสามารถแบ่งระดับการใช้ประโยชน์ให้สอดคล้องกับสภาพพื้นที่ได้ 4 แนวทาง ได้แก่

คุ้มครองโดยไม่ใช้ประโยชน์

สำหรับพื้นที่ธรรมชาติที่มีความอุดมสมบูรณ์และความเปราะบางสูงมาก

อนุรักษ์ควบคู่กับการใช้ประโยชน์

สำหรับพื้นที่ที่ชุมชนต้องพึ่งพาอาศัย โดยเน้นการบำรุงรักษาไม่ให้เกิดขัดจำกัด

ใช้ประโยชน์ควบคู่กับการฟื้นฟู

สำหรับพื้นที่เสื่อมโทรมที่ชุมชนใช้ประโยชน์ โดยมีเป้าหมายเพื่อฟื้นฟูให้กลับมาสมบูรณ์

สร้างพื้นที่ชุ่มน้ำขึ้นใหม่

สำหรับกรณีที่พื้นที่เดิมเสื่อมสภาพ หรือมีความต้องการใช้ทรัพยากรเกินศักยภาพของพื้นที่ธรรมชาติที่มีอยู่

2. การจัดแบ่งโซนการจัดการและแก้ไขความขัดแย้ง (Zoning & Conflict Resolution)

ตัวอย่างที่ชัดเจน คือ **เขตห้ามล่าสัตว์ป่าหนองบงคาย (Nong Bong Kai Non-Hunting Area) จังหวัดเชียงราย** ซึ่งเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งแรกในไทยที่นำแนวทางการวางแผนแบบมีส่วนร่วมของอนุสัญญาแรมซาร์มาใช้ ชุมชนและหน่วยงานรัฐได้ร่วมกันแก้ไขความขัดแย้งด้านทรัพยากร เช่น การทำข้อตกลงระหว่างกลุ่มเกษตรกรและชาวประมงเรื่องระดับน้ำ และข้อตกลงกับกลุ่มเลี้ยงควายเพื่อหลีกเลี่ยงการรบกวนกันที่อยู่อาศัยของนกน้ำในช่วงฤดูหนาว พร้อมทั้งแบ่งโซนพื้นที่อย่างชัดเจน ทั้งโซนปกป้อง โซนอนุรักษ์นกน้ำ โซนอนุรักษ์น้ำ โซนการใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาด และโซนการใช้ประโยชน์แบบเข้มข้นและหลากหลาย

3. การบูรณาการความรู้ไฮบริด (Hybrid Knowledge Integration) คือการนำ “ภูมิปัญญาท้องถิ่น” มาผสานกับ “วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีสมัยใหม่” เพื่อสร้างนวัตกรรมจากฐานชุมชนในการรับมือกับการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและสิ่งแวดล้อม

ลุ่มน้ำแม่อาง จังหวัดเชียงใหม่

ชุมชนนำภูมิปัญญา “ระบบเหมืองฝาย” มาดัดแปลงโครงสร้างเป็นคอนกรีตตามหลักชลประทานสมัยใหม่ และใช้สปริงเกอร์ ท่อส่งน้ำ PVC ร่วมด้วยเพื่อรับมือกับปัญหาภัยแล้ง รวมถึงใช้กติกา ความเชื่อ และพิธีกรรมของทั้งชาวปะกาเกอญอ ม้ง และคนเมือง ในการรักษาป่าและแหล่งน้ำ

ที่มา: <https://spacebar.th/social/the-royal-irrigation-department-is-building-the-mae-wang-reservoir-in-chiang-mai-province-to-address-flooding-and-drought>

ลุ่มน้ำสอย จังหวัดหนองคาย

ใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้านสร้าง “ฝายต้นน้ำ” แบบประหยัดจากวัสดุธรรมชาติผสมผสานวัสดุสังเคราะห์ เพื่อฟื้นฟูการกักเก็บน้ำของดินสองฝั่งลำห้วย สร้างความชุ่มชื้นให้พื้นที่ป่า

ที่มา: <https://maps.app.goo.gl/UyoGrH7uE4v-SuqXw6>

4. การเชื่อมโยงการอนุรักษ์กับการพัฒนาเศรษฐกิจจากฐานราก (BCG Economy Model)

การใช้ประโยชน์อย่างชาญฉลาดยังครอบคลุมถึงการเปลี่ยนทุนทางธรรมชาติให้เป็นนวัตกรรมผลิตภัณฑ์หรือบริการที่มีมูลค่าเพิ่ม เพื่อสร้างแรงจูงใจในการอนุรักษ์

- **ชุมชนคลองห้วยจาก จังหวัดฉะเชิงเทรา** หลังจากร่วมกันฟื้นฟูป่าชายเลนที่เสื่อมโทรมด้วยการขุดคลองไส้ไก่ และใช้น้ำหมักจุลินทรีย์สังเคราะห์แสง (PSB) ชุมชนได้พัฒนาผลิตภัณฑ์ตัวอย่างเช่น ชาใบขลู่สามสาย และ ปูแสมดองน้ำปลา โดยใช้กระบวนการทางวิทยาศาสตร์เข้าควบคุมความปลอดภัยและคุณภาพ และเลือกจดทะเบียนบูทไม้ไผ่เพื่อส่งมอบแม่พันธุ์ตามธรรมชาติสร้างรายได้ให้กลุ่มวิสาหกิจชุมชนอย่างยั่งยืน

5. การจัดการโดยใช้ชุมชนเป็นฐานผ่านงานวิจัยไทบ้าน (Tai Baan Research) ในพื้นที่ลุ่มน้ำสงครามตอนล่าง (Lower Songkhram River Basin) ซึ่งมีระบบนิเวศ “ป่าบุงป่าทาม” ที่สำคัญ ได้มีการใช้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่เรียกว่า “งานวิจัยไทบ้าน” ให้ชาวบ้านเป็นนักวิจัย เก็บข้อมูลนิเวศวิทยาท้องถิ่น ทั้งเรื่องพันธุ์ปลา เครื่องมือหาปลา ป่าทาม และการเกษตร การทำความเข้าใจมูลค่าการใช้ประโยชน์โดยตรง เช่น การจับปลาและสัตว์น้ำ ช่วยตอกย้ำให้เห็นว่าพืชและสัตว์น้ำมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อเศรษฐกิจครัวเรือน นำไปสู่การวางแผนจัดการทรัพยากรร่วมกันอย่างยั่งยืน

ส่วนที่ 4

การสื่อสาร การเสริมสร้างขีดความสามารถ การศึกษา การมีส่วนร่วม และการสร้างความตระหนักรู้ หรือ CEPA

กลยุทธ์การสื่อสาร การเสริมสร้างขีดความสามารถ การศึกษา การมีส่วนร่วม และการสร้างความตระหนักรู้ หรือ CEPA

(Communication, Capacity Building, Education, Participation and Awareness)

กระบวนการสื่อสารแบบสองทาง (Two-way approaches) ที่ช่วยให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่าย ตลอดจนผู้บริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำ (Site Manager) เข้าใจและเห็นคุณค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำ รวมถึงตระหนักถึงภัยคุกคามต่าง ๆ ได้อย่างต้องแก่ การใช้กลยุทธ์ CEPA อย่างมีประสิทธิภาพช่วยสร้างความตระหนักรู้และสนับสนุนงานอนุรักษ์ในด้านต่าง ๆ ดังนี้

- **สร้างความเข้าใจและการสนับสนุนที่กว้างขวาง** การเพิ่มความตระหนักรู้ถึงคุณค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำ จะช่วยสร้างฐานการสนับสนุนงานอนุรักษ์จากทั้งกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและสาธารณชนทั่วไป
- **ช่วยระบุปัญหาและกำหนดทิศทางการจัดการ** กิจกรรม CEPA เป็นช่องทางที่ช่วยให้ผู้บริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำสามารถระบุและทำความเข้าใจภัยคุกคามต่าง ๆ ในพื้นที่ได้ดีขึ้น นำไปสู่การกำหนดแผนปฏิบัติการที่ตรงจุด โดยควรผนวกกลยุทธ์นี้ไว้ในทุกขั้นตอนของวงจรการวางแผนการจัดการแบบปรับตัว

ตัวอย่างเครื่องมือและกิจกรรมภายใต้กลยุทธ์ CEPA ที่นำมาใช้จริง

- **การใช้สื่อและข้อความที่เข้าถึงง่าย** การใช้ข้อความรณรงค์ที่เข้าใจง่ายผ่านสื่อท้องถิ่น (เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โซเชียลมีเดีย) การบอกปากต่อปาก หรือการผลิตสื่อสิ่งพิมพ์อย่างแผ่นพับ และโปสเตอร์
- **การให้การศึกษาและจัดกิจกรรมรณรงค์** การจัดโปรแกรมการศึกษาสำหรับชุมชนและโรงเรียน รวมถึงการจัดกิจกรรมในวาระพิเศษ เช่น วันพื้นที่ชุ่มน้ำโลก (World Wetlands Day) และการจัดการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง
- **การสร้างประสบการณ์ตรงในพื้นที่** การเปิดให้ผู้คนเข้ามาเยี่ยมชมพื้นที่เพื่อสร้างความผูกพัน ผ่านการสร้างศูนย์บริการนักท่องเที่ยว หอดูสัตว์ป่า ทางเดินศึกษาธรรมชาติ ตลอดจนการใช้มีดคุเทศก์ ป้ายสื่อความหมาย และงานศิลปะ

ตัวอย่างความสำเร็จในการใช้กลยุทธ์ CEPA

ที่มา: <https://www.nparks.gov.sg/visit/parks/park-detail/sungei-buloh-wetland-reserve>

เขตอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำสุโขงบูละ (Sungei Buloh Wetland Reserve)

ประเทศสิงคโปร์ ใช้กลยุทธ์นี้ปลูกฝังความรักในธรรมชาติให้กับผู้คนหลากหลายกลุ่ม เช่น

- การสร้างเครือข่ายอาสาสมัคร “Friends of Sungei Buloh” เพื่อให้คนในชุมชน ช่างภาพ และนักดูนก เข้ามามีส่วนร่วมเป็นเจ้าของพื้นที่และช่วยให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว
- การร่วมมือกับองค์กรธุรกิจจัดตั้งโปรแกรมให้การศึกษาธรรมชาติแก่เยาวชนและเด็กที่มีความบกพร่องทางสติปัญญาและร่างกาย
- การจัดกิจกรรมเชิงปฏิบัติการแบบครอบครัว (Wetland Family Adventure Workshop) ที่ให้เด็ก ๆ ได้ลงมือทำจริง เช่น การเก็บตัวอย่างน้ำมาส่งกล้องจุลทรรศน์ การปั่นปลาตีนจากดินเหนียว หรือการเรียนรู้เรื่องนกอพยพผ่านการเล่นเกมและการเฝ้าสังเกตการณ์

การให้ผู้คนได้มีส่วนร่วมและสัมผัสธรรมชาติด้วยตัวเองผ่านกลยุทธ์ CEPA จึงเป็นกุญแจสำคัญที่เปลี่ยนความไม่รู้ให้กลายเป็นความเข้าใจ และนำไปสู่การร่วมมืออนุรักษ์พื้นที่ในระยะยาวได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ขั้นตอนหลักในการดำเนินการกระบวนการมีส่วนร่วมและ CEPA

1

การพัฒนาเครือข่ายการดำเนินงานร่วมกับภาคีที่เกี่ยวข้อง

เริ่มต้นด้วยการสร้างความมั่นใจว่าตัวแทนจากกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกกลุ่ม (ทั้งทางตรงและทางอ้อม) จะได้เข้าร่วมตั้งแต่ต้นกระบวนการ โดยดำเนินการ

- จัดทำรายชื่อภาคี โดยจำแนกตามบทบาทหน้าที่ ผลประโยชน์/ผลกระทบที่จะได้รับและความสนใจ
- จัดการประชุมชี้แจงโครงการร่วมกับภาคีทุกภาคส่วน ทั้งภาครัฐ เอกชน นักวิชาการ และภาคประชาชน

2

การศึกษาข้อมูลพื้นฐานและสภาพของพื้นที่

เพื่อระบุข้อมูลและแหล่งที่มาของข้อมูลอย่างถูกต้อง โดยอาศัยความรู้จากคนในพื้นที่

- จัดประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อรับฟังข้อมูลและความคิดเห็นจากภาคีในพื้นที่
- สัมภาษณ์คนท้องถิ่นและลงสำรวจพื้นที่จริง โดยมีคนในท้องถิ่นเป็นผู้นำทาง

3

การพัฒนาแนวปฏิบัติหรือแผนงานสำหรับพื้นที่

เพื่อให้ได้ความเห็นต่อทางเลือกในการพัฒนา และมั่นใจว่าเสียงของชุมชนได้รับการพิจารณา

- จัดประชุมเพื่อรับฟังความคิดเห็นต่อทางเลือกต่าง ๆ และประเมินผลกระทบร่วมกัน
- ทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อจัดลำดับความสำคัญของประเด็นการพัฒนาให้สอดคล้องกับความต้องการของคนในพื้นที่อย่างแท้จริง

4

การรับฟังข้อเสนอแนะและส่งต่อผลการดำเนินงาน

- จัดประชุมร่วมกับภาคีในพื้นที่เพื่อรับฟังความเห็นหรือข้อเสนอแนะต่อผลการดำเนินงาน และประสานงานส่งต่อผลงานเพื่อนำไปสู่การปฏิบัติหรือการแก้ปัญหาได้จริง

5

การสื่อสารสร้างความเข้าใจและตระหนักรู้

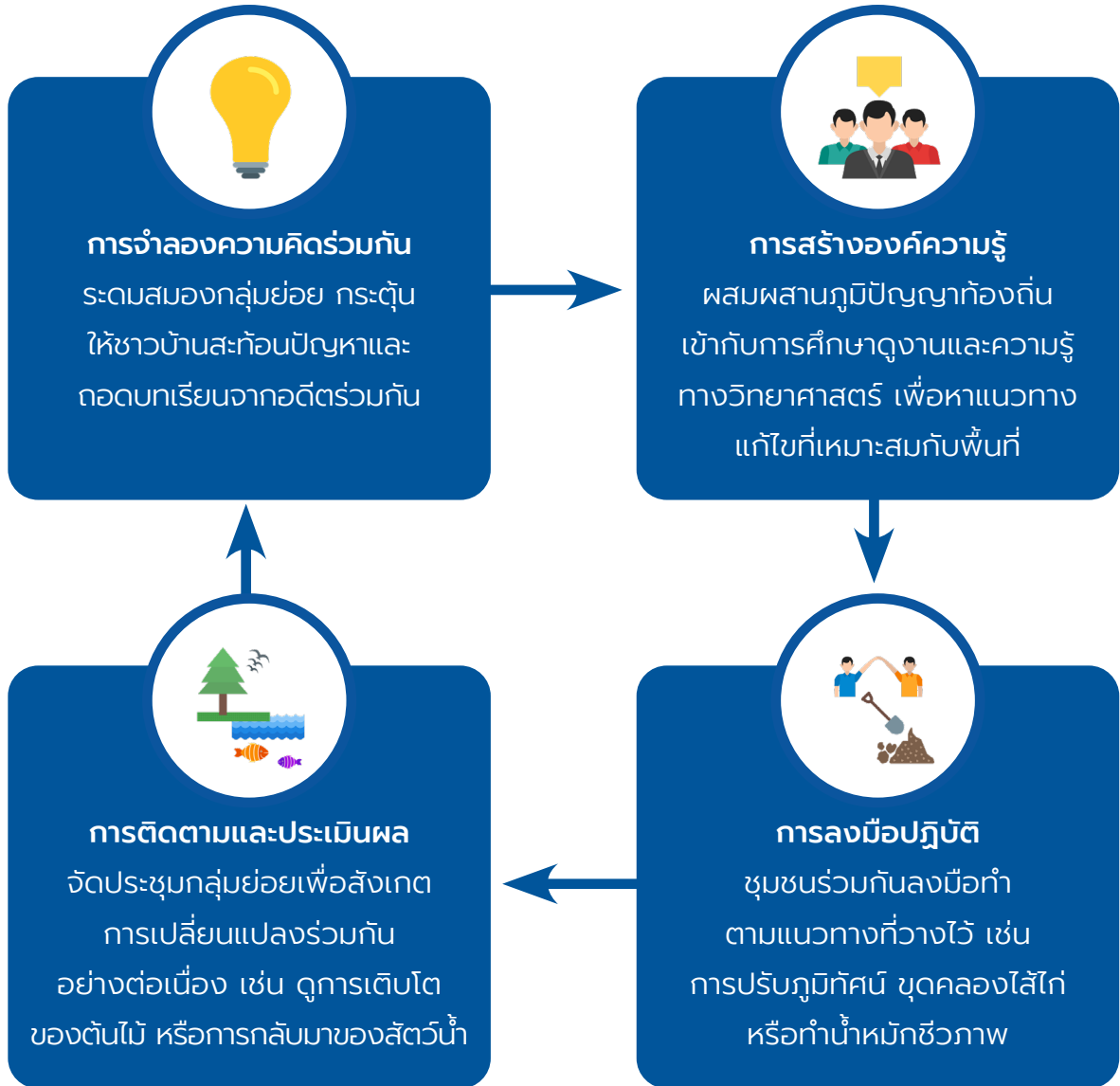
(แกนหลักของ CEPA) เพื่อสร้างความเข้าใจให้ประชาชนทั่วไปเห็นคุณค่าของพื้นที่ชุ่มน้ำ และดึงดูดให้เข้ามามีส่วนร่วมสนับสนุน

- พัฒนาสื่อสังคมออนไลน์เผยแพร่ความรู้ด้วยเนื้อหาที่เข้าใจง่าย เช่น คลิปวิดีโอสั้น ๆ ภาพประกอบ หรือการถ่ายทอดสดนาวิชาการที่ปรับให้เหมาะกับประชาชนในวงกว้าง

ตัวอย่างการประยุกต์ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในระดับปฏิบัติการ

กรณีศึกษาชุมชนคลองหัวจาก จังหวัดฉะเชิงเทรา

หากมองในระดับการลงมือปฏิบัติจริงในชุมชน กระบวนการมีส่วนร่วมสามารถแบ่งเป็น 4 ขั้นตอนที่ทำให้เกิดนวัตกรรมและการฟื้นฟูที่ยั่งยืน ได้แก่

ข้อควรคำนึงเพื่อให้กระบวนการมีส่วนร่วมและ CEPA ประสบความสำเร็จ

- 1. ปรับให้เข้ากับกลุ่มเป้าหมาย** เลือกใช้รูปแบบกิจกรรม วิธีการ และเครื่องมือในการสื่อสารให้เหมาะสมกับกลุ่มเป้าหมายที่แตกต่างกัน
- 2. เชื่อมโยงกับวิถีชีวิต** กิจกรรมและเนื้อหาต้องมีความเชื่อมโยงกับวิถีชีวิต วัฒนธรรม และบริบทของชุมชนนั้น ๆ
- 3. การให้ชุมชนเป็นผู้นำ** ควรให้กลุ่มเป้าหมายหรือชุมชนเป็นผู้กำหนดและดำเนินกิจกรรมด้วยตนเอง (Empowerment) เพื่อสร้างความรู้สึกรับผิดชอบ
- 4. การมีหน่วยงานคอยสนับสนุน** ต้องมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (ภาครัฐ สถาบันการศึกษา หรือองค์กรเอกชน) คอยทำหน้าที่เป็นผู้แนะนำ สนับสนุนด้านวิชาการ และงบประมาณควบคู่ไปด้วย

ตัวอย่าง การนำกลยุทธ์ CEPA มาใช้เป็นกรอบการพัฒนา กระบวนการทำงานด้านพื้นที่ชุ่มน้ำของกรมทรัพยากรน้ำ

- **Communicating** การสื่อสาร
- **Connecting = Collaboration**
การทำงานร่วมกันแบบ win-win working
- **Capacity building** การให้ความรู้บุคลากร
- **Change in behavior** การเปลี่ยนพฤติกรรม
- **Education** การศึกษา
- **Empowerment (learning and professional updating)** การเรียนรู้
ของบุคลากร การพัฒนาสู่ความเป็นมืออาชีพ

- **Public** ความเป็นสาธารณะ
- **Public awareness** ความตระหนักรู้ของประชาชน
- **Public participation** กระบวนการมีส่วนร่วม
- **Policy instrument** เครื่องมือเชิงนโยบาย
- **Awareness** ความตระหนักรู้
- **Action** การลงมือปฏิบัติ
- **Action research** การวิจัยเชิงปฏิบัติการ

หมายเหตุ : ————— เครื่องมือสำหรับพัฒนาบุคลากรของกรมทรัพยากรน้ำ
————— เครื่องมือสำหรับสถาบันการศึกษา / กลุ่มเป้าหมายอื่น ๆ

ที่มา: Communication, Education and Public Awareness (CEPA) A Toolkit for National Focal Points and NBSAP Coordinators
(https://www.ramsar.org/sites/default/files/documents/library/cepa_toolkit_english.pdf)

กิจกรรม CEPA สำหรับชุมชน

กิจกรรมภายใต้กลยุทธ์ CEPA (การสื่อสาร การเสริมสร้างขีดความสามารถ การศึกษา การมีส่วนร่วม และการสร้างความตระหนัก) ที่ชุมชนสามารถเริ่มต้นทำได้ทันที มีหลากหลายรูปแบบ โดยเน้นการใช้ทรัพยากรและช่องทางที่มีอยู่แล้วในท้องถิ่น แบ่งออกเป็น 3 ด้าน ดังนี้

1. ด้านการสื่อสารและการสร้างความตระหนัก (Communication & Awareness)

- การใช้สื่อท้องถิ่นและการบอกปากต่อปาก ชุมชนสามารถใช้ช่องทางที่เข้าถึงง่าย เช่น โซเชียลมีเดียส่วนตัว กลุ่มไลน์ของหมู่บ้าน หอกระจายข่าว วิทยุชุมชน หรือแม้แต่การบอกปากต่อปาก เพื่อเผยแพร่ข้อความรณรงค์สั้น ๆ ที่เข้าใจง่ายเกี่ยวกับการอนุรักษ์พื้นที่ชุ่มน้ำ
- การผลิตสื่อทำมือ จัดทำสื่อสิ่งพิมพ์ง่าย ๆ เช่น โปสเตอร์ แผ่นพับ หรือป้ายสื่อความหมายไปติดไว้ในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำหรือจุดศูนย์รวมของชุมชน
- การบอกเล่าเรื่องราว (Storytelling) จัดวงพูดคุยเพื่อให้คนเฒ่าคนแก่หรือคนในชุมชนได้บอกเล่าประสบการณ์ ความเปลี่ยนแปลงของพื้นที่ชุ่มน้ำในอดีตจนถึงปัจจุบัน เพื่อสร้างความผูกพันและแลกเปลี่ยนบทเรียนซึ่งกันและกัน

2. ด้านการศึกษาและการจัดกิจกรรม (Education)

- จัดกิจกรรมในวันสำคัญ รวมตัวกันจัดกิจกรรมรณรงค์ง่าย ๆ ในวาระพิเศษ เช่น วันพื้นที่ชุ่มน้ำโลก (2 กุมภาพันธ์) หรือวันนกอพยพโลก
- จัดเวิร์กช็อปครอบครัวและเยาวชน ทำกิจกรรมลงมือปฏิบัติจริง (Hands-on) ที่ดึงดูดเด็กและครอบครัว เช่น การตัดตัวอย่างน้ำมาส่งกล้องจุลทรรศน์ การปั้นสัตว์ป่าชายเลน (เช่น ปลาตีน) จากดินเหนียว หรือการเล่นเกมที่สอดแทรกความรู้เรื่องอาหารของนกอพยพ
- กิจกรรมดูนกและเดินศึกษาธรรมชาติ จัดกลุ่มพากันเดินสำรวจธรรมชาติ หรือจัดชุดให้ความรู้และสอนเทคนิคการดูนกเบื้องต้นให้กับคนในชุมชนและผู้มาเยือน

3. ด้านการมีส่วนร่วมและการเสริมสร้างขีดความสามารถ (Participation & Capacity Building)

- ตั้งกลุ่มอาสาสมัครพิทักษ์พื้นที่ รวบรวมกลุ่มคนที่มีความสนใจตรงกัน เช่น ช่างภาพ นักดูนก หรือเยาวชน ตั้งเป็นเครือข่ายอาสาสมัคร (เช่น “กลุ่มเพื่อนพื้นที่ชุ่มน้ำ”) เพื่อผลิตเปลี่ยนกันมาดูแลพื้นที่ จัดเก็บข้อมูล และเป็นภาคีท้องถิ่นให้ความรู้แก่นักท่องเที่ยว
- การจำลองภาพอนาคตร่วมกัน จัดเวทีประชุมกลุ่มย่อยให้ชาวบ้านได้ระดมความคิดและวาดภาพวิสัยทัศน์ร่วมกันว่า อยากเห็นพื้นที่ชุ่มน้ำของตนเองเป็นอย่างไรในอนาคต เพื่อหาเป้าหมายและแนวทางลงมือทำร่วมกัน
- ลงมือฟื้นฟูผ่านการปฏิบัติจริง ชุมชนสามารถรวมพลังทำกิจกรรมที่ช่วยฟื้นฟูระบบนิเวศได้ทันที เช่น การร่วมกันเก็บขยะและกิ่งไม้แห้ง การซ่อมแซมสะพานทางเดิน การขุดคลองไส้ไก่เพื่อช่วยการระบายน้ำ หรือการทำน้ำหมักจุลินทรีย์สังเคราะห์แสง (PSB) เพื่อนำไปช่วยปรับปรุงคุณภาพน้ำและดินในพื้นที่

วิธีการประเมินผลสำเร็จของกลยุทธ์ CEPA

การประเมินผลสำเร็จของกลยุทธ์ CEPA (การสื่อสาร การศึกษา การมีส่วนร่วม และการสร้างความตระหนัก) ในชุมชน สามารถดำเนินการได้ผ่านเครื่องมือและกระบวนการทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ เพื่อดูการเปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมและระบบนิเวศ ดังนี้

1

การสำรวจผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholder Surveys)

ใช้เพื่อเก็บข้อมูลพื้นฐาน (Baseline data) ตั้งแต่ในขั้นตอนการวางแผน และนำผลการสำรวจในระยะหลังมาเปรียบเทียบกับ เพื่อประเมินการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Attitudes) และทักษะ (Skills) ของคนในชุมชน นอกจากนี้ยังสามารถใช้แบบสำรวจเพื่อประเมินว่าช่องทางการสื่อสารและกระบวนการ CEPA รูปแบบใดมีความเหมาะสมและมีประสิทธิภาพที่สุดสำหรับชุมชนนั้น ๆ

2

การจัดสนทนากลุ่ม (Focus Groups)

เป็นเครื่องมือเชิงคุณภาพที่ใช้ในการทดสอบแนวคิด รวบรวมข้อเสนอแนะ และทำความเข้าใจเชิงลึกถึงมุมมองตลอดจนทัศนคติของคนในชุมชน ซึ่งสามารถใช้เพื่อตรวจสอบความก้าวหน้าและทบทวนประสิทธิภาพการดำเนินงานในระหว่างขั้นตอนการติดตามและประเมินผลได้

3

การกำหนดตัวชี้วัดที่ชัดเจน (Performance Indicators)

ควรมีการกำหนดตัวชี้วัดการทำงานทั้งในรูปแบบเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ โดยการติดตามประเมินผลสามารถแบ่งระดับได้ เช่น การประเมินเพื่อวัดระดับความตระหนัก (Awareness) ของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ไปพร้อม ๆ กับการประเมินการเปลี่ยนแปลงของสถานภาพทางนิเวศวิทยาในพื้นที่จริง

5

การประเมินเพื่อปรับตัวอย่างต่อเนื่อง (Appraise, Adapt, Appraise)

ควรมีการติดตามและทบทวนผลเป็นระยะอย่างสม่ำเสมอ แม้ในกรณีที่สถานการณ์หรือโครงการกำลังดำเนินไปด้วยดี เพื่อใช้เป็นกลไกเตือนภัยล่วงหน้า ทำให้ผู้จัดการพื้นที่สามารถแก้ไขปัญหาและปรับเปลี่ยนแผนการจัดการ (Adaptive management) ได้อย่างทันต่อเวลาที่ก่อนที่ปัญหาจะบานปลาย

4

การประเมินแบบมีส่วนร่วม (Participatory Monitoring and Evaluation)

ควรให้ชุมชนท้องถิ่นได้ร่วมกำหนดตัวชี้วัดทั้งในมิติทางสังคมและธรรมชาติ รวมถึงให้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการติดตามและประเมินผลการดำเนินงานสำหรับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชนโดยตรง การให้ชุมชนร่วมประเมินจะช่วยสร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของพื้นที่ (Ownership) ซึ่งจะเป็นปัจจัยสำคัญที่เพิ่มความยั่งยืนให้กับโครงการในระยะยาว

บรรณานุกรม

- กรมทรัพยากรน้ำ. (2569). *แผนยุทธศาสตร์ของอนุสัญญาว่าด้วยพื้นที่ชุ่มน้ำ 2568-2577*. ส่วนอนุสัญญาพื้นที่ชุ่มน้ำ กองอนุรักษ์ทรัพยากรน้ำ.
- ณพล อนุตตรังกูร. (2565). *โครงการการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการน้ำในพื้นที่ชุ่มน้ำบึงบอระเพ็ด* [รายงานฉบับสมบูรณ์]. มหาวิทยาลัยมหิดล.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2563). *คู่มือการบริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำแบบมีส่วนร่วม*. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2546). *พื้นที่ชุ่มน้ำ [เอกสารเผยแพร่]*.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2564). *แนวทางการปฏิบัติที่ดีในการฟื้นฟูและบริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำในเมืองของภาคเหนือ*.
- สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. (2564). *แนวทางการปฏิบัติที่ดีในการฟื้นฟูและบริหารจัดการพื้นที่ชุ่มน้ำในเมืองของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ*. กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- A Guide to Participatory Action Planning and Techniques for Facilitating Groups
- Convention on Wetlands. (2025). *Global Wetland Outlook 2025: Valuing, conserving, restoring and financing wetlands*.
- Ramsar Convention on Wetlands. (2018). *Draft resolution on future implementation of scientific and technical aspects of the Convention for 2019-2021* [Paper presentation]. 54th Meeting of the Standing Committee, Gland, Switzerland.
- Ramsar Regional Center East Asia. (2020). *Wetland management planning: A practitioner's guide*.

กรมทรัพยากรน้ำ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

เลขที่ 180/3 ซอยอาคารพิบูลวัฒนา

ถนนพระราม 6 แขวงพญาไท เขตพญาไท กรุงเทพฯ 10400

โทรศัพท์ : 0-2271-6000

โทรสาร : 0-2271-6000

เว็บไซต์ : www.dwr.go.th